

SOYUT EKSPRESYONİZME ZEMİN HAZIRLAYAN SOSYOLOJİK FAKTÖRLER*

SOCIOLOGICAL FACTORS PREPARING THE GROUND FOR ABSTRACT EXPRESSIONISM

Atakan YILMAZ**

Öz

1789 yılında, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Fransız Devrimi ile birlikte var olan klasik gelenek yıkılmış, halk bilinçlenerek güçlenmiş ve bu devrim yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Sanayi Devrimi toplumun hazır olmadığı bir başlangıcı da beraberinde getirmiştir. Bu başlangıçla beraber kentler kalabalıklaşmış, burjuva sınıfı güçlenmiş, toplum burjuva sınıfı ve saray arasında kalmaya zorlanmış, üretim- tüketim yöntemleri değişmiştir. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı ile büyük yıkımlar yaşanmış, Avrupa'da geleneksel sayılan bütün dengeler alt üst olmuştur. Savaş, yaşanan toplumsal gelişim ve üretimi durma noktasına getirmiştir. İkinci Dünya Savaşından, Amerika Birleşik Devletleri ve Amerika halkı en az etkilenmiş ve bunun getirisi olarak yeni iş imkânları ortaya çıkmış, lüks tüketim artmış, Amerika ekonomisi canlanmış, yaşananların yansıması sanatta da kendini göstermiş ve sanatın merkezi değişmiştir. Bu gelişmeler ışığında New York'ta ortaya çıkan Soyut Ekspresyonizmin temel özelliği evrensel duyguları sanatçının kendi duyguları ile harmanlayıp renk ve şekiller ile betimlemek ve hiç denenmemiş bir sanat anlayışını ortaya koymaktır. Tarihsel ve sosyolojik açıdan Soyut Ekspresyonizm'i inceleyen bu çalışmada, akıma zemin hazırlayan sosyolojik faktörler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekspresyonizm, Soyut Ekspresyonizm, Sanat, Resim Sanatı

Abstract

In 1789, with the French Revolution that emerged after the 18th century, the classical tradition that existed was destroyed, the public became more conscious, and this revolution became the beginning of a new era. The Industrial Revolution brought with it a beginning that society was not ready for. With this beginning, the cities became crowded, the bourgeois class became stronger, the society was forced to stay between the bourgeois class and the palace, the production-consumption methods changed. With the First World War that started in 1914, great destructions were experienced and all the traditional balances in Europe were turned upside down. The war brought the social development and production to a standstill. The United States and the American people were least affected by the Second World War, and as a result of this, new job opportunities emerged, luxury consumption increased, the American economy revived, the reflection of the experiences showed itself in art and the center of art changed. In the light of these developments, the main feature of Abstract Expressionism, which emerged in New York, is to blend universal emotions with the artist's own emotions, to describe them with colors and shapes, and to reveal an understanding of art that has never been tried. In this study, which examines Abstract Expressionism from a historical and sociological perspective, the sociological factors that prepared the ground for the movement were examined.

Keywords: Expressionism, Abstract Expressionism, Art, Painting Art

Geliş Tarihi / Received
15.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted
13.07.2023

Yayın Tarihi / Publication Date
15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding author
E-mail: atakanyilmaz86@gmail.com

Cite this article: Yılmaz, A. (2023), Soyut Ekspresyonizme Zemin Hazırlayan Sosyolojik Faktörler, D-Sanat, Cilt:1, Sayı:6

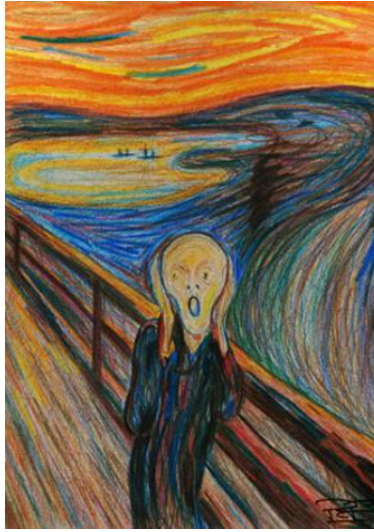
Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

* Bu çalışma Ahmet Yakupoğlu Anısına 3. Uluslararası Sanat ve Tasarım Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Resim Öğretmeni, Kütahya Halk Eğitim Merkezi, atakanyilmaz86@gmail.com, ORCID: 0000-0003-18658030

Giriş

19. yüzyılın sonlarında Almanya’da doğan ekspresyonizm, sanatçının gördüğünü var olduğu şekilde yansıtmayı yerine duygularının ve kendi iç dünyasının dışavurumu olan bir sanat akımıdır. Sanatçılar, eser üretimlerinde geleneksel anlayışın dışına çıkmış, sanatsal üretimlerinde renk ve çizgileri kullanmışlar, kendilerini ve duygularını yeni geliştirdikleri araçlar ile ifade etmişlerdir.

Görsel 1. Edvard Munch, *Çığlık*, 1893.

Soyut Ekspresyonizm, Turani (2011: 83)’nin ifadesiyle “iç gömülüştü ümidini yitiren insanın adeta çığlık çığığa pervasız biçimde bağırmasıdır”. Edward Munch’ın çığlık tablosunun da insanın kaygılarını, iç sıkıntılarını sembolize ettiği düşünülmektedir. Bu eserde renklerin rastgele, çizgilerin ve figürün adeta resim planıyla bütünleşmiş bir halde olduğu görülmektedir. Eser, klasik resim sanatının yazılı olmayan kurallarına uymamakta, klasikleşmiş güzellik algıları taşımamaktadır. Edward Munch’ın çığlık tablosunda sadece endişe ve korkunun tuvale yansıdığından söz edilebilir. Soyut Ekspresyonizm de aynı çığlık eserinde olduğu gibi daha geniş kapsamda yaşanan sorunların topluma yansımalarının sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

1933 yılında Nazilerin iktidara geçmesiyle birlikte ekspresyonizm ve beraberindeki modern sanat akımları yozlaşmış sanat olarak nitelendirilip baskılar ile yasaklanmaya çalışılmıştır. Bu tarihten itibaren Almanya’da sanat yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Çoğu sanatçıların eserleri tahrip edilerek yakılmıştır ve bazı sanatçılarda öldürülmüştür. Almanya’daki sanatçıların çoğu Fransa, İngiltere ve Amerika’ya göç ederek uzun süre suskunluklarını korumuşlardır (Özeskici, 2010:16).

Toplumsal gelişmelere bağlı olarak oluşan Soyut Ekspresyonizm İkinci Dünya Savaşından sonra, 1940’larda New York’ta ortaya çıkmıştır. Soyut Ekspresyonizm İkinci Dünya Savaşı yıllarında sanatın merkezi olan Paris’ten New York’a taşınmış, böylelikle sanatın artık birden fazla merkezi olmuştur. 1940’da New York’ta ortaya çıkan Soyut Ekspresyonizm 1942 yılında açılan bir sergi ile adını duyurmuştur. Hodge (2015)’nin çalışmasına göre, Soyut Ekspresyonizm kavramı ilk kez 1946 yılı Mart ayında The New Yorker dergisinde yazar ve eleştirmen Robert Cotes tarafından kullanılmıştır. Bu akımı benimseyen sanatçılar ağırlıklı olarak New York’ta yaşadıkları için “New

York Okulu” olarak da adlandırılmışlardır. Bu bağlamda Soyut Ekspresyonizm bir Amerikan sanatı olarak sanatın yeni merkezinde doğmuştur.

Avrupa’daki sosyal ve siyasal karmaşadan kaçan sanatçılar New York Okulu’nun ya da diğer bir ifade ile Soyut Ekspresyonizmin doğmasına sebep olmuşlardır. Almanya’da başlayan Ekspresyonizm akımının öncü isimlerinin üretimlerine bakıldığında Amerika’da başlayan ve birçok bölgeye yayılan Soyut Ekspresyonizmin kaynağı görülmektedir. Soyut Ekspresyonizmin öncü sanatçıları arasında Jackson Pollock, Mark Rothko, Franz Kline, Robert Motherwell, Willem de Kooning ve Barnett Newman bulunmaktadır.

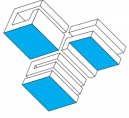

Görsel 2. Jackson Pollock, *Number One*, 1950.

1950’li yıllarda Soyut Ekspresyonizmde iki anlayış görülmektedir. İlki William De Kooning ve Jackson Pollock’un öncülüğünü yaptığı (action painting) hareketli soyut anlayıştır. Bu anlayışta; resmin yapım süreci önem kazanmış ve oluşan biçimler, oluşum esnasında sanatçının düşüncelerinin bir simgesi olarak nitelendirilmiştir. Eylem Resmi diye de adlandırılan bu anlayış, en zirve dönemini 1940-1960 yılları arasında yaşamıştır (Altundağ, 2011). Eylem Resmi anlayışı, boyayı tuval üzerine püskürtmek, kutusundan çıktığı şekilde dökmek ya da boyayı damlatmak, fırça darbelerinden de yararlanarak hızlı bir boyama tekniğidir.

Görsel 3: Mark Rothko, *No. 3/No. 13*, 1949.

İkinci anlayış ise Clement Greenberg'in sonradan kullandığı bir terim olan (geç resimsel soyutlama) renksel soyutlamadır. "Mark Rothko, Bernarth Newman, Ad Reinhardt ve Clyfford Still bu kolun öncülerindendir" (Irak, 2010: 28). Bu sanatçılar tek renkli resim üzerinde çalışmış ve göze hoş gelen bir görüntü yansıtmayı amaçlamışlardır. Renksel soyutlama olarak ayrılan ikinci tavır en zirve dönemini 1947–1953 yılları arasında yaşamıştır (Özeskici, 2010). Renksel soyutlama anlayışında en önemli ifade aracı renk olmuştur. Hazırlanan kompozisyonda oluşturulan alanların her birinin tek renkle boyanması temeline dayanan Renksel Soyutlamada sanatçılar büyük boyutlu tuvaler kullanmışlar ve duygularını renk ile aktarmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen üslup haline gelen Amerikan Soyut Ekspresyonizmini, aslında savaş öncesindeki çeşitli modern sanat akımlarının mirasçısıdır. Kandinsky'nin Soyut Ekspresyonizmin'i, Matisse'in saf renk alanlarını, Miro'nun organik formlarını, Van Gogh'un ham dışavurumcülüğünü bünyesinde barındıran Amerikan, Soyut Ekspresyonizm'i öte yandan kendine özgü özellikleriyle tamamen farklıdır da. Hofmann'ın derslerinde aktardığı "resimsel espasın bir renk ve biçim bütünlüğüne kavuşması" yolundaki sözleri Amerikan Soyut Ekspresyonizmin ortak özelliği olan bir resimsel "bütünselliğin" yakalanmasına ve tamamen Amerikan resmine özgü farklı bir kompozisyon anlayışına yol açmıştır (Antmen, 2008: 147).

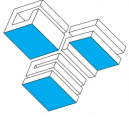
Soyut Ekspresyonizme Zemin Hazırlayan Sosyolojik Faktörler

"Modern sanattan bahsedilirken daha önce hiçbir sanatçı tarafından düşünülmemiş, resmedilmemiş veya şekillendirilmemiş gelenek ile bağlarını tamamen koparmış bir sanattan bahsedilmektedir. Ancak modern sanat incelenirken daha karmaşık bir dönemden söz etmek gerekir" (Gombrich, 2007: 556). Savaşlar, toplu göçler, ekonomik sıkıntılar bunlardan sadece bir kaçının başlığıdır. Bu olaylarla birlikte, görüş ve yaşam tarzı değişen toplum sanatta da yenilik arayışı içine girmiştir. Bu yenilik arayışı ile birlikte ve içinde buldukları ortam nedeniyle sanatçılar, sanatta ve sanat çevresinde sürekli yeni pencereler aramışlar ve aralamışlardır.

Modern sanat akımlarından biri olan Ekspresyonizm Almanya'da başlamış ve Soyut Ekspresyonizm de köklerini bu sanat akımından almıştır. Ekspresyonizm sonrasında ortaya çıkan Soyut Ekspresyonizmi anlamak için içinde yaşanan tarihselliğin incelenmesi gerekmektedir.

"Fransız Devrimi, 1848 Devrimi, komün hareketi politikada olduğu gibi edebiyatta ve sanatta da birer dönüm noktasıdır. Cezanne'ın da belirttiği gibi sanatçı bütünü yitirmiştir" (Fischer, 2015: 99-100). Fransız Devrimi, Ortaçağ'dan beri devam eden dikta rejiminin bitimini temsil etmektedir ve devrim halkın bilinçlenmesinin de önünü açmıştır. Fransız Devrimi ile birlikte sanat, saray ve yüksek gelirli kesimin beğenisi olmaktan çıkmış, halkın da ulaşabilmesinin önü açılmış ve toplumsal bir sesleniş aracı olmuştur.

Sanat, Fransız Devriminden büyük bir yara almıştır. Bu süreçte kiliseler, dini mekanlar, kraliyet anıtları ve akademinin resepsiyon bölümündeki resim ve heykeller tahrip olmuştur. Burjuva kesiminin büyük kısmı yurtdışına göç etmiştir. Kalanlar ise ellerindeki tabloları satışa çıkarmıştır. Toplumsal ve ekonomik yıkımla birlikte birçok sanatçı

yoksulluk sınırına gelmiştir. Sanat anlamında himaye ve sipariş dönemi çökmüştür (Shiner, 2013: 232).

16. ve 17. yüzyılda ortaya çıkan siyasal, dinsel, düşünsel yapının etkisinde doğan Sanayi Devrimi ise eski düzenin özüne meydan okumuştur (Hollingsworth, 2009). İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte insanların yaşam biçimleri değişmiş, modern toplumun düşünce yapısının temelleri atılmıştır. Bu başlangıçla beraber kentler kalabalıklaşmış, burjuva sınıfı güçlenmiş, toplum burjuva sınıfı ve saray arasında kalmaya zorlanmıştır. Bu değişim üretim-tüketim ilişkilerine yansımış, sosyal hayat ve sanatsal üretimler değişmiştir. Sanatçılar bu değişimden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sanayi Devrimi toplumun hazır olmadığı bir başlangıcı da beraberinde getirdiği söylenebilir.

19. yüzyılın sonuna kadar sanatın taşıyıcısı kilise, saray ve zengin burjuva sınıfı olmuştur. Geniş halk kitlelerinin yaşam alanına girmek isteyen endüstri çağı, sanatı halkla buluşturmak zorundalığının farkına varmıştır (Berger, 2007). Bununla birlikte ortaya çıkan Fransız Devrimi siyasal, dinsel, sanatsal ve sosyal yaşam anlamında önemli bir kırılma noktasıdır. Yeni bir yaşayış ve siyasi oluşumun başladığı bir dönemin kapısını aralamış, Fransız Devrimi ile birlikte klasik gelenek reddedilmiştir. Köklü bir değişimi getiren bu sosyolojik olaylar sadece resim sanatını etkilememiştir.

Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimini içeren; bu dönemi Rousseau’nun uygar toplumun değerlerini reddetmesini, Beethoven’ın üslup kurallarını reddetmesini, Wordsworth’ün şiir malzemesi olarak halkın konuştuğu dili tercih etmesi, Goethe ve başkalarının bir sanat yapıtının kaynağının herhangi dış bir etken ya da dürtü değil de bilinçaltı olduğunu anlamasını içeren bir dizi dönem izlemiştir (Lynton: 2004, 13).

Birinci Dünya Savaşının (1914) başlaması ile bir çağın sonu gelmiştir. Avrupa’da geleneksel değerler değişmiş, alt üst olmuştur. Birçok ülke yaşanan savaştan olumsuz etkilenmiş, bu etki ülke politikalarını, sosyal hayatın bütün kademelerini, üretimi ve sanatı etkilemiştir. Birinci Dünya Savaş’ında milyonlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Toplumsal üretim ve gelişim durmuş, sınırlar yeniden çizilmiştir. Üretim araçları olan fabrikalar, atölyeler yerle bir olmuş, tarlalar kullanılamaz bir hal almıştır. Sanat cephesinde ise; “Paris, Berlin ve Münih’teki sanatçılar ve onların izleyicileri düşman kutuplarda dağılmıştır. Sanatın merkezi, Batı Avrupa’nın tarafsız ülkelerine kaymıştır. Hollanda’da De Stijl ve İsviçre’de de Dada hareketlerinin gelişimiyle birlikte, ifade biçimleri için yeni arayışlar devam etmiştir” (Hollingsworth, 2009). Savaş sonrası toplumdaki değişim ve yeni dünya düzeni birçok sanat akımının doğmasına neden olmuştur. Ekspresyonizm, kübizm ve soyut sanat bunların başında gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya’da ortaya çıkan Ekim Devrimi (1917) ile yaşanan siyasal gerilimler birçok olayın da başlangıcı olmuştur. Artun (2015)’un da ifade ettiği gibi, 1917 Rus Ekim Devrimiyle iktidarını kuran Sovyet Hükümeti başta müzeler olmak üzere bütün sanat kurumlarının yönetimini avangard sanatçılara teslim eder. Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle, 1916-1917 yılları arasında kitlesel bir harekete dönen Dada etkisi ile Fovizm, Fütürizm, Sürrealizm, Rus Konstruktivizmi gibi akımlar ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile dünya yeniden bir kaosun içerisine girmiş, savaşın yıkıcı etkisi ile sanat akımlarının ilerleyişi kesintiye uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ruhsal gerilimlerle iç dünyalarına yönelen ve dünyaya karşı inançlarını yitiren sanatçılar, dış dünyaya ait

biçim yapısını reddederek kendi dünyalarını ve fiziksel hareketlerini yansıtan bir boyama biçimini ortaya çıkarmışlardır. Soyut Ekspresyonizmde, bu nedenlerle yaratma işlemi resmin ana konusu haline gelmiştir. Kendiliğinden oluşturulan lekeler, bedensel hareketin izleri, renkli boyasal yüzeyin anıtsal etkisini amaçlayan bir eğilimdir (Düvenci, 2005).

İki büyük dünya savaşının yaşanması ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortam ve savaşların yaşattığı yıkıntılar sonucunda oluşan buhran nedeni ile sanatçıların Avrupa'dan Amerika'ya gitmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazilerin baskıcı tavrından dolayı pek çok Alman sanatçı kendi ülkelerini terk etmişler, İngiltere, Fransa ve Amerika'ya gitmişlerdir. Tüm bu yaşananlar sonucunda sanatın merkezi değişmiştir ve Paris yerini New York'a bırakmıştır. O dönemde Amerikalı sanatçılar ise üretimlerinde çoğunlukla figüratif anlatım ile sınırlanmış ve geleneksel sanat anlayışlarını sürdürmektedir, Aynı zamanda halkında sanata karşı ilgisiz olduğu bilinmektedir.

Antmen (2008:145)'in ifade ettiği gibi Paris'ten New York'a yönelik merkezin kaymasının bir başka nedeni de 1920'li ve 30'lu yıllardaki büyük bunalım sonrasında Amerikan ekonomisinin düzelmeye başlamasıyla birlikte yaşanan gelişmelerdir. Yeni galeriler, yeni dergiler, yeni okullar açılmış; bir "sanat ortamı" şekillenmeye başlamıştır. Oluşan yeni sanat ortamı ve sosyo-ekonomik durum yeni sergilerin açılmasına, sanatçıların tanınırlığının artmasına ve yeni sanat akımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu dönemde Amerika sanatsal lider olma yolunda hızla ilerlemiştir.

Amerikalı Soyut Sanatçılar grubu, başından beri soyut sanatın ilkelerini yaygınlaştırmayı amaçlamışlardır. Aynı yıllarda Soyut Sanat Paris'te de etkisini yitirmiştir (Çiftçi, 2007). Yeni sanat merkezi olan New York'ta, orta yaşlı sanatçılar ile birlikte onlardan etkilenen genç kuşak sanatçılar, savaş sonrası yaygınlaşan soyut anlatımla üretimler yapmıştır. Amerikalı eleştirmen Harold Rosenberg, Amerikan Soyut Ekspresyonizmiyle ilgili olarak, "artık tuvalde gördüğünüz bir resim değil, bir olaydır" yorumunu yapmış, dışavurumcu soyut resimler yapmanın bir tür özgürlük eylemi haline geldiğini savunmuştur (Antmen, 2008:144). Amerikan sanatı özgürleşmiş ve soyutlaşmadan yana olduğu dışavurumsal bir yaklaşım içine girmiştir. Bu bağlamda Ekspresyonizmin Almanya'da doğmasından dolayı Soyut Ekspresyonizm hem Avrupa hem de Amerika'dan beslenmiş ve Amerikalı bir sanat akımı olarak varlığını sürdürmüştür.

Sonuç

Sanayi devrimi, Fransız devrimi, Ekim devrimi, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı ile sınırların yeniden çizilmesi; sosyo-ekonomik, sosyo-politik değişiklikler ve insanların sosyal hayatlarında ortaya çıkan değişimler çeşitli sanat akımlarının oluşmasına, okulların açılmasına, sanat kurumlarının temellerinin atılmasına neden olmuş, Avrupa'dan Amerika'ya yayılan sanat yeni ifade olanakları bulmuştur.

"Endüstriyel yaşamın yarattığı yeni ortama uyamama sonucu kendi iç dünyasına kapanarak bir suskunluk içinde yaşamaya başlayan yüzyılımızın başında bir tepki doğmuştur" (Turanî, 2006:82). Yaşanan gelişmeler ışığında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde dışavurumsal eserler ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan, sanatın merkezinin değişmesinden sonra görülen en önemli sanatsal hareketlerin başında olan Soyut Ekspresyonizm ya da bir diğer adı ile New York Okulu, içinde yaşandığı çağa yeni bir soluk getirmiş, Soyut Ekspresyonizm bir

tarzdan daha çok bir tavır olmuştur. Dünyada yaşanan önemli gelişmeler sonucunda sanatçıların özgürlük arayışı, duygularını ifade etme kaygılarına Soyut Ekspresyonizm çıkış noktası olmuş, sanatçılar özgürleşmiş ve özgüvenleri artmıştır. Yaptıkları resimlerde de çok büyük boyutlu yüzeyleri kullanmışlar, yeni ve daha önce yapılmamış eserler ortaya koymuşlardır. Soyut Ekspresyonizmin benimseyen sanatçıların renk alanı ve eylem resmi olarak geliştirdikleri yaklaşımlar ile Soyut Ekspresyonizm bir sanat akımı olarak varlığını sürdürmüştür.

Kaynakça

- Altundağ, R. (2011). *Soyut Dille Duygusal İfadeler*. (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi),
- Antmen, A. (2008). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar* İstanbul: Sel Yayıncılık,
- Artun, A. (2015). *Sanatın İktidarı 1917 Devrimi Avangard Sanat ve Müzecilik*. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Çiftçi, B. Z. (2007). *Soyut Dışavurumculuğun Sorunsalı*. (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi),
- Düvenci, E. E. (2005). *Yeni Dışavurumcu Resimde Dramatik Etkiler ve Uygulamalar*, (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi),
- Fischer, E. (2015). *Sanatın Gerekliği*. İstanbul: Sözcükler Yayınları,
- Gombrich, E.(2007). *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi,
- Hodge, S. (2015). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri*. Ankara: Domingo Yayıncılık,
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya Sanat Tarihi*. İnkılap Yayınları. İstanbul.
- Irak, M. (2008). *Çağdaş Resim Sanatında Soyut Dışavurumculuğun Anlamı ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi),
- Özeskici, E. (2010). *Bir Düşünce Biçimi Olarak İnsan Temasının Yeni Dışavurumcu Resim Sanatında Şekillenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi),
- Turani, A. (2011). *Çağdaş Sanat Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Edvard Munch Çığlık, 1893, <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-m/munch-edward/edward-munch-ciglik-9139/>, Erişim tarihi: 01.06.2023,
- Görsel 2. Jackson Pollock, Number One, 1950 (Lavender Mist), [https://www.jackson-pollock.org/lavender-mist.jsp#prettyPhoto\[image1\]/0/](https://www.jackson-pollock.org/lavender-mist.jsp#prettyPhoto[image1]/0/), Erişim tarihi: 30.05.2023,
- Görsel 3. Mark Rothko, No. 3/No. 13, 1949,
https://www.moma.org/collection/works/79687?artist_id=5047&page=1&sov_referer=artist, Erişim tarihi: 01.06.2023.